

1.3. ІМПЕРАТИВ В УКРАЇНСЬКІЙ І АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Імператив як дієслівна категорія був у центрі низки досліджень, які на матеріалі окремих мов висвітлювали різні аспекти цього явища (Л. В. Бережан, О. І. Беляєва, Л. А. Бірюлін, О. В. Бондарко, В. М. Бріцин, В. В. Виноградов, І. Р. Вихованець, О. П. Володін, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, П. О. Лекант, О. М. Пешковський, В. М. Русанівський, В. С. Храковський, О. О. Шахматов, Н. В. Швидка, Д. Болінжер, Дж. Дейвіс, Д. Гаймс, Е. Е. Світсер), однак повний системний опис семантичних, функціонально-прагматичних та інших характеристик українського й англійського імперативів у сучасній лінгвістиці ще не представлений.

У науковій літературі не вироблено єдиної точки зору стосовно сутності та статусу імператива. Так, Ю. Д. Апресян вважає, що імператив – це повідомлення про бажання мовця, щоб адресат виконав певну дію, і спроба каузувати її виконання адресатом [Апресян 1995 а]. На думку І. О. Мельчука, імператив виражає наказ (у широкому значенні) і являє собою мовленнєвий акт, за допомогою якого мовець виражає свою волю і впливає на адресата, спонукаючи його таким чином до виконання бажаної дії [Мельчук 1998: 155]. Дж. Дейвіс звертає увагу на те, що імперативне речення семантично лише констатує наявність пропозиції, що репрезентує потенційну ситуацію, в той час як імперативне висловлення констатує бажання мовця щодо реалізації цієї потенційної ситуації [Davies 1981: 49–50]. Р. В. Пазухін за формальними ознаками кваліфікує імператив як “гібридну форму дієслова й вигука” та уподібнює його до дієприкметників, дієприслівників та інфінітива [Пазухин 1974]. Е. Фортейн зазначає, що семантично імператив можна визначити як “моральний припис на противагу власному принципу” [Фортейн 2008: 3].

Фундаментальне дослідження семантики й типології імператива на матеріалі мов різних груп проведене В. С. Храковським і О. П. Володіним [Храковский 1986]. За їхнім визначенням, “імператив – єдина форма дієслова, що у своєму прямому значенні виконує специфічну апеляційну чи, ширше, закличну функцію, не властиву іншим дієслівним формам, які у своєму прямому значенні виконують комунікативну чи експлікативну функції” [Там само: 11]. Автори дійшли висновку, що час є субкатегорією, що відбиває тимчасо-

ву віднесеність як способу існування реальності. Сутність способу як категорії полягає у вираженні точки зору мовця на реальність/ірреальність повідомлюваного факту. Тому імператив не є способом за своїм значенням. Форми категорії способу призначені для реалізації розповідної чи комунікативної функції. Форми імператива, навпаки, призначені для реалізації апелятивної чи закличної функції. Отож специфічна семантика й функції імператива як засобу апелятивного спілкування не дозволяють розглядати його як форму категорії способу [Там само].

З позиції підходу до мови як засобу комунікації виникає проблема ділового спілкування і правил, яких потрібно дотримуватися під час мовлення [Храковский 1992: 26]. Тому з функціонально-прагматичної точки зору імператив можна визначити як певну форму чи особливий засіб, протилежний індикативу, зі значенням апеляції, тобто прямого волевиявлення мовця щодо виконання названої дії, спрямованої на перетворення ірреальної ситуації в реальну. Таким чином, маємо „реальність у перспективі” [Бондарко 1990: 81]. Відповідно імперативний предикат містить: а) акт волевиявлення, в якому мовець виступає в ролі суб’єкта волевиявлення і який спрямований на слухача, що виступає в ролі посередника чи виконавця; б) конкретне лексичне значення цього волевиявлення [Там само].

Розглядаючи імператив із точки зору модальних, а не власне комунікативних значень, варто наголосити, що він є репрезентантом семантичної зони реалісу та виражає “дії бажані та можливі, тобто недійсні” і є, як індикатив, засобом “вираження реальних дій” [Жукова 2010: 18]. Отож імператив у спонукальних висловленнях є виразником недійсності, але реальності. “Імператив позначає відсутність дії в дійсності (модальність неевідентності) і спонукає суб’єкта до її вчинення” [Ермолаева 1977: 73].

У граматичних студіях імператив традиційно розглядається як форма дієслова, що “виражає безпосереднє волевиявлення (прохання або наказ мовця) з метою спонукати того, хто слухає, до певної дії” [Ахманова 1966: 249]. Проте останнім часом категорія імператива розглядається ширше, поза парадигмою способу, у зв’язку з комунікативною рамкою “оповідання – питання – веління” [Храковский 1986]. На думку В. В. Виноградова, “імператив знаходиться на периферії дієслівної системи: інтонація, синтаксичне значення, будова наказового способу рішуче висувають його за межі

загальної системи дієслова та інших дієслівних способів” [Виноградов 2001: 459].

Як зазначає В. Б. Касевич, “є і морфологічні причини не вважати імператив членом тієї самої парадигми, що індикатив й інші способи: в деяких мовах форми імперативи можуть розрізнятися за особою, числом, інклюзивністю/ексклюзивністю й деякими іншими ознаками, іррелевантними для індикатива. В той же час не можна заперечувати, що показники імператива й інших способів виключають один одного, а це є свідченням належності відповідних форм до однієї й тієї самої парадигми. Семантика імператива – це пряме волевиявлення мовця, результатом якого, з його точки зору, повинен стати “збіг пропозиційного змісту його висловлення з дійсністю” [Касевич 1988: 869].

Такі мовознавці, як О. Єсперсен [Єсперсен 2002], М. Я. Блох [Блох 2008], розглядають імператив як граматичну категорію, іррелевний за значенням дієслівний спосіб. У працях О. В. Бондарка [Бондарко 2005] та Н. І. Формановської [Формановская 2002] імператив повністю ототожнюється з наказовим способом, який є лише одним зі способів передачі значення імператива, граматичним засобом його вираження. На нашу думку, така точка зору не розкриває сутності імператива, його головної ідеї. Поняття “імператив” виходить за межі поняття “наказовий спосіб”, зокрема і тому, що імператив реалізується як на граматичному, так і на лексичному рівнях.

В науковій літературі існує два основних погляди на проблему семантики імператива. Представники одного підходу вважають, що будь-які вживання імператива є реалізаціями єдиного загального значення [Davies 1981: 49–50; Перцов 2001: 221; Ebeling 1956; Bolinger 1977: 177; Leech 1983: 117]. Представники іншого підходу припускають, що при непрямому вживанні імператив має іншу, неімперативну семантику [Храковский 1986; Муравицкая 1973; Васильева 1969].

Як зазначає Е. Фортейн, основним аргументом проти моносемічного аналізу є те, що при такому підході виявлення значення імператива є надміру абстрактним, внаслідок чого не беруться до уваги семантичні й формальні відмінності між різноманітними вживаннями (в тому числі функціональні відмінності між прямим і непрямым значеннями). Аргументом проти другого підходу є те, що не беруться до уваги загальні семантичні і граматичні ознаки імперативної форми, що відрізняють її від інших, “конкурентних” форм

(наприклад, відсутність категорії часу, наявність т. зв. модально-суб'єктивних ознак) [Фортейн 2008: 4]. Семантику імператива Е. Фортейн трактує як полісемічний комплекс, що має головне значення (наявність імпульса до виконання дії) й різноманітні пов'язані з ним інші значення (вживання). Зв'язки між значеннями в комплексі складаються з тих чи інших загальних семантичних ознак, які ґрунтуються на наступних центральних взаємопов'язаних поняттях: “наявність імпульса до виконання дії” та “заклик адресата виявити певну причетність щодо цієї дії” [Там само: 3].

Аналіз лексико-семантичного наповнення дозволяє виділити набір ознак (диференційних сем) імператива [див.: Даскалюк 2005: 7–8]:

1. Сема ‘адресованість’ є обов'язковим компонентом ситуації волевиявлення, що передбачає внесення змін у позамовну реальність через спонукання до дії адресата мовлення. Апеляційність настільки властива імперативу, що імперативні речення здебільшого вживають без називання особи, якої стосується спонукання: ця особа зазвичай зрозуміла з контексту чи з ситуації.

2. Сема ‘волевиявлення’ як обов'язковий компонент семантики імператива фіксує ситуацію вольового впливу на адресата мовлення ініціатором внесення змін – мовцем.

3. Сема ‘спонукання’ вказує на мету вживання імперативного речення: внесення змін у позамовну ситуацію через спонукання адресата мовлення до дії, яка мовцеві видається необхідною чи можливою за умов, що склалися на момент комунікації.

4. Сема ‘каузація’. Будь-яке волевиявлення передбачає зміну дії чи стану потенційного виконавця імперативного спонукання, тобто адресоване волевиявлення є тією причиною, “механізмом”, який “запустить” подальшу дію адресата мовлення як реакцію на почуте волевиявлення мовця, а отже, сема “каузації” входить до семантичного складу імператива. Навіть якщо адресат не приступить до виконання дії, все одно певна реакція на почуте волевиявлення мовця буде виявлена чи через дію, чи словесно, чи подумки.

5. Сема ‘потенційність дії’ – залежно від реакції адресата дія може стати реальністю, а може залишитися невиконаною.

6. Семи ‘повинність’/‘необхідність’ передусім стосуються адресата мовлення та відображають стосунки, які склалися між мовцем та адресатом. Вживання імператива передбачає залежність адресата від мовця або усвідомлення ним необхідності виконання дії.

7. Сема ‘бажаність’ є непостійною у складі семантики імператива: імператив не завжди передає бажану для мовця дію. Мовець може давати дозвіл на виконання дії, яка не входить у коло бажаних для нього.

Як в українській, так і в англійській мові імператив має складну семантичну структуру. Окрім прямого значення волевиявлення мовця, спрямованого на виконання дії адресатом, існує низка інших непрямих функцій. Чимало мовознавців зазначають полісемію імператива й виділяють наступні семантичні типи: зобов’язальний, оптативний і бажальний [Фортейн 2008]; невизначений, умовний, прямий і непрямий [Маслова 2009]. Кожна з цих класифікацій виходить за межі власне граматики і ґрунтується виключно на лексико-семантичних принципах.

На нашу думку, кожний із цих типів імператива слід розглядати як певну модель, когнітивну структуру, на якій ґрунтується мовне вираження загальної, єдиної ідеї імператива. По суті, типи імператива є базисними структурами, моделями побудови висловлення, тобто фреймами [Филлмор 1988]. Виділяємо наступні фрейми:

- 1) директивний імператив;
- 2) дебітивний імператив;
- 3) розповідний імператив;
- 4) оптативний імператив;
- 5) умовний імператив;
- 6) допустовий імператив.

Головне значення імператива – директивне, коли “мовець спонукає адресата до виконання імперативної дії” [Фортейн 2008: 4]. Директивний імператив – це найпоширеніше його значення. “Вживаючи форму імператива, мовець дає імпульс адресату до виконання імперативної ситуації” [Там само: 5]: – *Піди он до того бона, знайди там на березі Жору Колікова і скажи йому, щоб він пройшовся з тобою до острова, а ми подивимось...* (П. Загребельний) // *Anyway you **try and find** him, and **take** Penny with you. You're neglecting Penny* (I. Murdoch).

Директивне значення передбачає, що мовець бажає виконання дії, яка в момент мовлення ще не здійснювалася, отож момент мовлення передує часу реалізації дії, до виконання якої мовець спонукає адресата. Дебітивний тип імператива передбачає, що, “вживаючи імператив, мовець сигналізує про наявність імпульса, що вихо-

дить із загальної ситуації і спрямований на реалізацію імперативної дії, і в той же час закликає адресата виявити певну причетність щодо імперативної ситуації” [Там само: 10]: – *От хоча б і експедитор... Це – **покунай** у чужих приймальнях, **побігай** за підписами та візами, **поспи** в коридорах готелів на розкладачках – не хочеш і чорного портфеля на дві застібки...* (Ю. Мушкетик). В англійській мові імператив зі значенням дебітивності передається за допомогою модальних дієслів *must, ought to, should*: *No, you **should do as I say**; You **must go away**, Felix, she intoned again; You **ought to write** about Plotinus and St. Augustine and what happened to Platonism* (I. Murdoch).

Директивне значення займає центральну частину полісемічного комплексу. Інші варіанти вживання імператива можна розглядати як транспозиції цього головного значення. Дебітивний імператив є результатом трансформації директивного імператива внаслідок відхилення від прямого контексту мовця-адресата й послаблення ролі мовця при реалізації дії.

Розповідний імператив уживається для вираження значення неочікуваності вияву дії. Значення неочікуваності може бути пов’язане з порушенням певної норми. Суб’єкт здійснює дію довільно, і мовець оцінює це негативно. Цей тип імператива названий розповідним тому, що мова йде про дію в минулому, про певний крок у розповіді [Там само: 11]. В літературі часто використовується й інший термін — драматичний імператив [Граб’є 1983: 108–111; Теорія функціональної граматики 1990: 57; Широкова 1983: 101], що дає змогу підкреслити експресивний характер цього значення. Функцію драматичного імператива виконують незмінні форми наказового способу однини доконаного виду. О. Г. Широкова [Там само: 101] відносить до драматичного імператива також дієслова наказового способу, що передають дію небажану, яка викликає невдоволення мовця.

На наш погляд, драматичним імперативом є тільки форми на позначення несподіваної дії в минулому, оскільки функціональна семантика дієслів небажаної дії має свою виразну відмінну специфіку, зокрема, містить значення дебітивності. Розповідний імператив передбачає, що, „вживаючи форму імператива, мовець подає неочікувану реалізацію імперативної дії, звертаючи особливу увагу адресата на неочікуваний характер дії” [Фортейн 2008: 12]: – *Їй би жити в чоловіковій хаті, їй би доглядати хлопця, а вона **візьми й***

сплутайся. Ще не стара, то хай би знайшла чоловіка, але ж не такого (Є. Гуцало). В англійській мові значення драматичного імператива передається за допомогою прислівника *suddenly*: *I wonder why he suddenly took it into his head to confess to you?* (I. Murdoch).

Оптативне значення імператива можна сформулювати наступним чином: „Вживаючи імператив, мовець дає імпульс до реалізації імперативної дії суб’єктом імператива” [Там само: 14]: – *В тебе добрий дар слова, і йти б тобі вчитися на філософський факультет* (В. Шевчук). В англійській мові імператив зі значенням оптативності передається за допомогою конструкцій *if only/I wish, should/would like i had better* + інфінітив: *I wish you'd call me Alden, Thomas* (W. Golding); *I would like you to believe that* (J. Fowles); *You had better go back to your Pantry, Martin* (G. Orwell). Цей тип імператива передбачає, що мовець бажає виконання дії і, вживаючи форму імператива, намагається сприяти реалізації дії. Мовець уживає цей тип імператива в контексті, де суб’єкт не бере безпосередню участь у розмові. Мовець не може вплинути на суб’єкта, але намагається сприяти виконанню дії якимось іншим чином.

Умовний імператив слід розглядати як транспозицію оптативного значення [Исаченко 1957: 11]. Цей тип імператива передбачає, що “мовець дає вольовий імпульс адресату, щоб той уявив собі імперативну ситуацію для оцінки її можливих наслідків” [Фортейн 2008: 16]: ...*Отже ж, на селі весело, вільно, натуральне все. Одні вечорниці чого варті! Котра дівчина тобі вподобалась – іди й бери її, якщо хто раніш тебе не взяв* (В. Підмогильний) // *See him, and you'll see that he's taken on the shining look of the fanatic* (G. Greene). У науковій літературі визначається низка модально-суб’єктивних конотацій умовного імператива, які відсутні у звичайній умовній конструкції: значення випадковості/неочікуваності [Исаченко 1957: 10–11; Васильева 1969]; значення допустовості [Муравицкая 1973]; значення безпосередності [Garde 1963; Васильева 1969].

Допустовий імператив передбачає, що “мовець дає вольовий імпульс (із пермісивним характером) адресату уявити себе в позиції суб’єкта дії чи уявити собі дію тільки для того, щоб той усвідомив, що ситуація, подана в імперативній частині, не є достатньою підставою для реалізації ситуації, поданої в неімперативній частині” [Фортейн 2008: 21]: – *Не куди йому пістолет, він із пальця вистрелить* (Л. Костенко) // *Quick, look through the window there and you'll see him* (G. Greene).

На думку К. Л. Ебелінга [Ebeling 1956], допустове значення імператива семантично тісно пов'язане з умовним значенням. Відмінність полягає в тому, що у випадку вживання допустового імператива імпульс мовця адресату уявити собі дію має пермісивний характер. Слід зазначити, що ознака “пермісивності” набуває характеру певної байдужості. Водночас мовець відкидає можливість фактичного виконання дії. Таким чином, волевиявлення мовця виконує лише аргументативну функцію, і “вживання імператива є експресивним зворотом для підкреслення істинності судження в іншій частині конструкції” [Фортейн 2008: 22].

Таким чином, аналізуючи семантичні типи імператива як фрейми, об'єднані загальним значенням спонукання до дії незалежно від плану вираження, а також указуючи на той факт, що фрейм є основною моделлю побудови висловлення, можна стверджувати, що імператив виходить за межі власне граматичної категорії. Така точка зору ґрунтується на тому, що імператив є формою, що виражає не процес, не дію як таку, а волю мовця, спрямовану на те, щоб була виконана дія, а все, що стосується самовираження мовця, не має безпосереднього відношення до граматичної категорії. Отож імператив являє собою особливу функціональну структуру, що об'єднує у своєму вираженні низку мовних засобів.

Проблема сутності імператива та його семантичних значень органічно пов'язана з виділенням засобів вираження імперативного значення. У мовознавчих дослідженнях неоднозначно представлений кількісний склад імперативної парадигми. Існують чотири концептуальні підходи щодо класифікації різновидів імперативних парадигм:

1) “вузька” імперативна парадигма, що містить лише форми 2-ої особи однини та множини (М. П. Муравицька, Й. П. Мучник, М. П. Некрасов, з застереженням О. В. Бондарка та О. В. Ісаченка);

2) парадигма, що містить форми 2-ої особи й форми “спільної дії” (форми 1-ої особи множини) (В. В. Виноградов, І. І. Давидов, О. В. Ісаченко, О. М. Пешковський);

3) парадигма, що включає форми 2-ої особи, форми “спільної дії” та форми 3-ої особи (О. І. Заріцька, А. В. Немешайлова, О. О. Шахматов);

4) парадигма, до складу якої входять форми 2-ої особи, форми “спільної дії”, форми 3-ої особи та форми 1-ої особи однини (Ф. І. Буслаєв, О. Х. Востоков, М. С. Трубецької, В. С. Храковський).

Відомо, що англійський імператив має дві основні форми: просту (синтетичну) для 2-ої особи та складну (аналітичну), із допоміжним *let* для 1-ої і 3-ої осіб [Воронцова 1960: 250].

Імперативне значення реалізується в зіставлюваних мовах за допомогою різних засобів вираження, які можна диференціювати на основні та вторинні, що дозволяє виділити ядерні (прямі) та периферійні (непрямі) моделі імперативних конструкцій. Смісл висловлення, формування окремих його компонентів, у тому числі й модальних, здійснюється завдяки специфічній взаємодії лексичних і граматичних одиниць. На перетині лексичного й граматичного виникають найбільш диференційовані значеннєві конотації.

Ядро імперативної парадигми в українській мові складають такі одиниці:

1) синтетичні форми імператива: а) форми 1-ої особи множини: – *Ходімо до нас у берег, на вербі посидимо* (Гр. Тютюнник); – *Оце його кінь! Ловімо його коня! Без коня козак Петро Мамарига далеко не втече!* (М. Вінграновський); – *То ходімо до мене у млин, – запрошував. – Там хоч і не нагрієтесь, зате посидіти посидите* (Є. Гуцало); – *Запалим вогонь, зваримо щось на вечерю, – сказав, зрештою, дядько* (В. Шевчук); б) форми 2-ої особи однини та множини: – *Замовкни, – огризався отець Северіан, – прикуси, нечестивцю, свій собачий язик!* (П. Загребельний); – *Візьміть його!* – крикнув єпископ до крилошан, показуючи патерицею на Друкаревича (Р. Іваничук); – *Лети повечеряй. Але дивися, не попади під літак над озиминою* (М. Вінграновський); – *Відлічуй, Семене, скільки назвав, – калиноюю сурмонькою просурмив дід Гордій* (Є. Гуцало); – *Візьміть його і ведіть*, – наказав ігумен і пішов до виходу (В. Шевчук);

2) аналітичні форми імператива: а) форми 1-ої особи однини та множини: – *Діти, послушайте мене... Давайте складемо казку, де не буде ні баба-яги, ні змія з дев'ятьма головами* (Є. Гуцало); – *Давайте повиносимо парти!* – сказав він старому (В. Шевчук); – *Устань, дідочку, хай я з тобою потанцюю!* (В. Шевчук); – *Ану, давай гляну, чи не сховала його в пазусі* (В. Шевчук); б) форми 2-ої особи однини: – *Давай, Галю, сповідайся від душі!..* (Є. Гуцало); – *Давай, старий, розкажи пару солоненьких!* (В. Шевчук); в) форми 3-ої особи однини та множини: – *Хай решетилівський уряд чинить у тій справі слідство і подасть мені атестацію, а тоді справу розглянемо* (В. Шевчук); – *Дай драгоманам, хай слово в слово пере-*

пишуть людською мовою, – сказав до Сефера Газі і повернувся знову до Хмельницького (Р. Іваничук); – *Тетяні передайте таке: хай заколе отого кабанчика, що я в районі на покрову купив, горілки хай дістане* для родичів – і *шле* до мене людей, щоб перепрошували (Є. Гуцало); – *Свиней хай гонять* пішим порядком, – розпорядився Гнат (Гр. Тютюнник).

Периферію імперативності формують наступні одиниці:

1) інфінітивні конструкції: – *Принести мені черевик!* – Він стояв, тримаючись рукою за верстак, і підстрибував на одній нозі, а друга була в самій шкарпетці (Гр. Тютюнник); – *Йти фарватером, так тримати* (П. Загребельний); – ...і оному Пилипові Дратві, которий важив на життя славного митрополита, *стяти* голову, тіло *четвертувати* й *розвішати* на всіх чотирьох брамах міста! – закінчив читати вирок інстигатор (Р. Іваничук); – *Стежити* за ним у десять очей – наказав він (В. Шевчук);

2) форми умовного способу (частка *би(б)*+дієслова минулого часу дійсного способу): – *Ішли б* додому. Чого стримите над душею? Мені від цього не полегшає, – лається він (Гр. Тютюнник); – *Ти б зайнялася* в'язанням, – трохи немилосердно відказала Галя (В. Шевчук); – *Прийшла б ти* сюди вночі, в оці гущавини (П. Загребельний); – *Не ліз би ти* в провожаті, Денисе, – неприязно обізвалася Уляна, не повертаючи обличчя до Дениса і не покидаючи своєї роботи (Гр. Тютюнник);

3) форми теперішнього та майбутнього часу дійсного способу: – *Візьмеш обсмалиш* на вогні, а потім у воду – і *звариш*, і *наїсися* (Є. Гуцало); – *Закуєш* його в пута: ноги й руки, поклади залізо на шию! – наказав трохи урочисто Лаврентій (В. Шевчук); Повернувшись спиною до посла, він кинув зневажливо через плече: – *Я чекаю* зараз, у цій хвилині, канцлера Оссолінського в своєму наметі! (Р. Іваничук); – *Рубаємо* по контуру, за міліметр од лінії, – оголосив майстер, закінчивши розмічати (Гр. Тютюнник);

4) форми минулого часу дійсного способу: – *А тепер узяли* всі у праву руку молоточки. Хто лівша – у ліву. Не соромтесь (Гр. Тютюнник); – *Пішов* у буду! – крикнула на нього господиня, і пес начебто того й чекав, загримів ланцюгом і сховався (В. Шевчук); Карпо Гнилоквас залишає непритомну Галю біля останілого, з божевільними очима вчителя, смикає віжки. – *Віо! Поїхали...* (Є. Гуцало); – Так *пішли* здоїмо! – сплигнув Миколка з лежанки (М. Вінграновський);

5) конструкції з перформативними дієсловами на кшталт *наказувати, просити, веліти, дозволяти, хотіти, закликати*: – *Я твоє серце з'їла, – сказала хрипко. – А тепер дозволяю з'їсти моє. Виривай і гризи!..* (В. Шевчук); – *А я не хочу! Не хочу! Зупиніть усе! Далі не їдемо! Не велью!* (П. Загребельний); – *Я вас дуже прошу, подивіться уважніше. Я ковтати не можу третій тиждень, і отут усе здерев'яніло, – я вже благов, ладен стати на коліна* (В. Дрозд); – *Я закликаю вас, правовірні католики, вийти у великодну п'ятницю на інавгурацію ордену товаришів Ісуса – єдиних божих сподвижників, які мають силу оновити нашу приспану віру, нашу снагу і здольність до боротьби із схизматами* (Р. Іваничук); – *Зараз, – сказав Єремія Гедеонові, – зайде єпископ Кирило. Хочу, щоб ви повторили те, що казали йому передвік* (В. Шевчук);

6) бездієслівні конструкції: – *Улю! Всі макети і матеріали номера до мене!* (В. Дрозд); *Тоді по конях, – сказали козаки* (М. Вінграновський); – *Назад!* – тоненько закричав майстер (Гр. Тютюнник); – *Товаришу Коліков, на хвилиночку!..* (П. Загребельний); – *На коліна, раби, перед султаном великої Порти Магометом Четвертим!* – наказала вона, і миттю згас запал войовників трону (Р. Іваничук); – *Пива!* – наказав я голосно. – *Найкращого!* (В. Шевчук);

7) модальні дієслова на кшталт *могти, мусити, слід/треба, мати (бути повинним), сміти*: – *Не треба більше так швидко грати, хлопці, бо серце вискоче* (Гр. Тютюнник); – *Можееш питати все, що заманеться* (В. Шевчук); – *Маєши називати тепер її імператрицею Адельгейдою. Ніякої княжни, ніякої Праксі* (П. Загребельний); – *Ти мусиш бути обережний з яничарами і поки що повинен слухатись великого візира Азем-пашу, який знає всі подробиці й таємниці державного життя...* (Р. Іваничук); – *Дітей не смій обижать! Чуєш? Не смій!* (Гр. Тютюнник);

8) питальні речення: – *А чи не випити нам, хлопці?* (В. Дрозд); – *Сподіваюся, це все ж не завадить вам супроводжувати мене в собор?* (П. Загребельний); – *То я питаю, – сказав Долинський, – чи не змогли б ви привести якоїсь відьми до мого двору?* (В. Шевчук); – *А може б, ти, синочку, в мене зостався, га?* – спитала вона невпевнено (Гр. Тютюнник).

Ядро імперативної парадигми в англійській мові складають такі одиниці:

1) синтетичні форми імператива: форми 2-ої особи однини і множини: **Get that child to bed before I lose my temper!** (A. Carter); **Just get into the lorry and put the gear lever in neutral and release the hand-brake** (I. Murdoch); **Kill the pig. Cut her throat. Spill her blood** (W. Golding); **Come here, my chicken** (G. Orwell);

2) аналітичні форми імператива (*let+Pron(N)+V*): а) форми 1-ої особи однини і множини: **You are lonely with Lindsay gone. Let me look after you a little** (I. Murdoch); **Let me read a little bit of it to you. I assure you that it will give you great pleasure** (G. Greene); **Let's be moving, we're wasting time** (W. Golding); **Well, let's go out now and look for a job** (G. Orwell); б) форми 3-ої особи однини і множини: **Come home with me and let your stepmother stay and rake the ashes** (A. Carter); **Let them go. I don't care** (W. Golding); **Oh bring him in, bring him in, let them all come** (G. Greene); **Let him read his Alfieri and learn serious Italian. Then perhaps we can talk seriously about the great tragic themes and the difficult art of rhetoric** (A. Burgess).

Периферію імперативності формують наступні конструкції:

1) з модальними дієсловами *must, can, ought to, should, may, might*: **You must go out and get me some Gauloises before the shops shut** (I. Murdoch); **You ought to be in this business** (A. Burgess); **I forbid you to take notes. You may not open the window. You may take off your boots** (I. Murdoch); **You should all be back on the floor. There's going to be trouble** (M. Spark); **And I thought we might give some little thing to Clare as a memento** (I. Murdoch); **The rest of you can go to sleep as soon as the sun sets** (W. Golding);

2) *Pron.(N) + had better + Vinf., Pron.(N) + want + complex object, if I were you + I + would + Vinf., I would like, I wish/if only*: **Tamar, you're ill. I want you to see Doctor Tallcott, the doctor here in the village** (I. Murdoch); **If I were you I'd start acting. Doing something. I'd even leave home and get a job somewhere, a job as a clerk, say. I'd assert myself** (A. Burgess); **If only they could send us something grown-up... a sign or something** (W. Golding); **I wish you'd brought something stronger than lime-juice** (G. Greene); **You had better stay here tonight** (G. Orwell); **I'd like to talk with you** (J. Fowles);

3) з дієсловами у формі дійсного способу: **You put it in, which isn't boring. Then you rock backwards and forwards. That can get quite boring. Then you come. That's not boring** (A. Carter); **You cut a pig's throat to let the blood out, otherwise you can't eat the meat** (W. Golding); **So get it clear. You have five seconds. In those five se-**

conds you are going to choose, and choose for ever, whose side you are on (J. Fowles); *The rest are making a line. Come on!* (W. Golding);

4) з герундієм, дієприкметником у формі минулого часу (*be seated*): *Stop looking at your watch, Tamar, it's rude* (I. Murdoch); *Ah, little 6655321, be seated* (A. Burgess); *Ralph! Stop laughing like that. Look, there ain't no need, Ralph! What's the others going to think?* (W. Golding); *Be seated, all* (A. Burgess);

5) з фразовими дієсловами: *Get out of the way!* (I. Murdoch); *Shut up! Oh, for Christ's sake shut up!* (G. Orwell); *Go away. Go away and think it over* (J. Fowles); *Sit down, Randall, and don't shout!* (I. Murdoch);

6) з питальними розділовими кінцівками: *Lily, dear, stop raving, will you?* (I. Murdoch); *Leave me alone, will you?* (J. Fowles); *Tell Alan, will you? Tell him I want to let you both into a secret* (A. Burgess); *Shut up, will you?* (M. Spark);

7) з перформативними дієсловами на кшталт *demand, advise, ask, beg*: *I don't want you to go away and I beg you not to go away. I need you, you, and not anybody else* (I. Murdoch); *I demand to be released at once. This is monstrous* (J. Fowles); *I'm going to bed and I advise you to do the same. I advise you, I ask you, not to go. Stay, wait, please* (I. Murdoch); *I advise you to put your buskins by. This is a chamber of the law* (J. Fowles);

8) питальні конструкції: *Shall I make your pipe again?* (G. Greene); *Shall I get you some tea? The doctor said tea* (I. Murdoch); *Shall we go and have our tea?* (J. Fowles); *Shall we give it the trial spin?* (A. Burgess);

9) бездієслівні конструкції: *Out, boy. Out of bed this instant* (A. Burgess); *Down, down, that's right* (I. Murdoch); *Out of the house for this* (A. Carter); *Beer!* (A. Burgess).

Основою імперативної парадигми як в українській, так і в англійській мові є синтетичні імперативні форми 2-ої особи однини і множини, що пояснюється функціональною специфікою вказаних форм. Порівняйте: (1) – **Візьміть його!** – крикнув єпископ до крилошан, показуючи патерицею на Друкаревича (В. Шевчук) // (2) **Kill the pig. Cut her throat. Spill her blood** (W. Golding). Імперативні форми *Візьміть* і *Kill, Cut, Spill* передають пряме волевиявлення мовця (у висловленні (1) – схопити Друкаревича; у висловленні (2) – вбити свиню, перерізати їй горло, випустити кров).

На відміну від англійської, в українській мові імператив може бути виражений синтетичною формою 1-ої особи множини, що передає спонукання до спільної дії. Для вираження спонукання до спільної дії в англійській мові використовується аналітична форма імперативу 1-ої особи множини. Порівняйте: (1) – *То ходімо до мене у млин, – запрошував. – Там хоч і не нагрієтесь, зате посидіти посидіте* (Є. Гуцало) // (2) *Well, let's go out now and look for a job* (G. Orwell). Приклади (1), (2) демонструють бажання мовця (півпарубка; оповідача), щоб його співрозмовник (Мотря; Борис) разом із ним здійснив дію (пішла у млин; пішов з ним і знайшов йому роботу). Ізоморфними в обох мовах є конструкції з аналітичним імперативом, які виражають волевиявлення мовця, спрямоване на виконання дії 3-ою особою.

Розглянемо приклади: (1) – *Тетяні передайте таке: хай заколе отого кабанчика, що я в районі на покрову купив, горілки хай дістане для родичів – і шле до мене людей, щоб перепрошували* (Є. Гуцало) // (2) *Let them shoot in the belly-low down* (G. Greene). Вживаючи аналітичну форму імператива *хай заколе, хай дістане і шле* у висловленні (1) і *Let them shoot* у висловленні (2), мовець (Юхим; молода жінка) має на увазі, що його співрозмовник (сусіди; Уормолд) передасть 3-ій особі (його дружині; поліції), щоб та виконала дію (заколола кабанчика, дістала горілки і слала до нього людей; стріляли). Аналітичні конструкції в англійській мові характеризуються фіксованим порядком слів *let+Pron.(N)+Vinf*, на відміну від української мови, якій властивий відносно вільний порядок слів.

Для надання імперативу різних значенневих конотацій в українській і англійській мовах використовуються форми, основна функція яких полягає не у вираженні волевиявлення. Вони набувають імперативних значень тільки в певних контекстах. Так, імператив в обох мовах може бути виражений за допомогою конструкцій із неособовими формами дієслова. В українській мові в таких випадках уживаються інфінітивні конструкції, в англійській мові – герундій та дієприкметник минулого часу.

В. М. Русанівський уважає інфінітив однією з форм, яка посилює категоричність [Русанівський 1977: 92]. Проте інколи інфінітив може виступати індикатором прохання з іллокутивною семою благання. Порівняйте: (1) – *Стежити за ним у десять очей – наказав він* (В. Шевчук) // (2) – *Пити, – сказала стара* (В. Шевчук). У наведених прикладах (1), (2) єдиним критерієм для визначення їх семан-

тики виступає контекстне оточення. У прикладі (1) губернатор наказує своєму підсобнику-фактору стежити за Біляшівським. Інфінітив *Стежити* у висловленні (1) виконує іллокутивну функцію наказу. У прикладі (2) стара каже, що їй хочеться пити, після чого просить Галю принести їй води. Інфінітив *Пити* у висловленні (2) виконує іллокутивну функцію прохання.

Відмінність у мовах, що зіставляються, полягає в тому, що інфінітивні конструкції в українській мові можуть уживатися у функції предиката й утворювати самостійний тип односкладних речень, у той час як в англійській мові інфінітив входить до дієслівного ядра речення і не виступає самостійно у цій функції. В англійській мові інфінітив входить до складу конструкцій із модальними дієсловами, перформативними дієсловами, дієсловами умовного та дійсного способів. Інфінітив у таких конструкціях виконує номінативну функцію, він указує на дію; функція спонукання властива для модальних, перформативних дієслів. В українській мові відсутні конструкції з герундієм та дієприкметником у формі минулого часу.

Для вираження імператива використовують конструкції з індикативними формами дієсловами, що в обох мовах є доволі виразним засобом актуалізації волевиявлення. На думку В. С. Храковського, такі висловлення кваліфікуються як імперативні, оскільки заміна форми 2-ої особи теперішнього й майбутнього часу на відповідні форми імператива 2-ої особи не приводить до зміни семантики висловлення [Храковский 1990: 235]. Розглянемо приклади (1), (2), зазначаючи можливі заміни індикативних форм теперішнього і майбутнього часу імперативними: (1) – *Підеш* (→*ніди*) з нами, – сказав Семен, – а при нас і языка *триматимеш* (→*тримай*) *лініше* (В. Шевчук) // (2) *So get it clear. You have five seconds. In those five seconds you are going to choose* (→*choose*), and *choose for ever, whose side you are on* (J. Fowles). Такі імперативні висловлення мають лише фактивну інтерпретацію. Мовець зазвичай виступає як “керівник”, а слухач (він же виконавець) – як “підлеглий” [Там само: 235]. Отож у висловленнях (1), (2) індикативні форми *підеш*, *триматимеш* // *you are going to choose* виконують іллокутивну функцію наказу.

Уживання конструкції з перформативними дієсловами для вираження імператива характерне для обох мов. Перформативні конструкції, на відміну від неперформативних, однозначно виражають волевиявлення мовця. Розглянемо приклади: (1) – *Не прошу, а*

наказую, – директор виразно підняв палець, – *наказую шанувати його золоті руки, його похилий вік і звання робітника-вчителя* (Гр. Тютюнник) // (2) *I advise you to put your buskins by. This is a chamber of the law* (J. Fowles). Для того, щоб продемонструвати функціонування перформативних дієслів у вираженні значень імператива, трансформуємо перформативні висловлення (1), (2) у неперформативні *Шануйте його золоті руки, його похилий вік і звання робітника-вчителя // Put your buskins by. This is a chamber of the law*. Як бачимо, імперативні форми *Шануйте* і *Put* є недостатньо експліцитними для визначення іллокутивної функції зазначених висловлень і можуть трактуватися як наказ, прохання, напучування. У першій частині висловлення (1) *Не прошу, а наказую* директор наголошує, що він не просить, а наказує шанувати Снопа, який є слюсарем-інструментальником найвищого розряду. Повтор перформативного дієслова *наказую* вказує на обов'язковість і безапеляційність виконання зазначеної дії. Перформативне дієслово *advise* дозволяє трактувати висловлення (2) як пораду.

Ізоморфним в обох мовах є набір перформативних конструкцій, а саме: *займенник Я/І* та *перформативне дієслово*. Проте в українській мові, на відміну від англійської, можливі випадки еліпсису, коли займенник опущений. Порівняйте: (1) – *Хочу побачити справжню відьму, – сказав він, ледь-ледь усміхаючись* (В. Шевчук); (2) – *Я хочу показати тобі новий світ, – сказав він* (В. Шевчук). Відсутність займенника *Я* у висловленні (1) не впливає на його іллокутивну силу.

На відміну від англійської, для української мови характерне вживання пасивних перформативних конструкцій: (1) „*Дурню, ти хочеш іще мученика їм сотворити? Иди й роби, що тобі наказано!*” (Р. Іванчук); (2) – *От так, ребятки, наказано вам привести „язика”*. *Зараз, – він глянув на годинник, – пів на другу. Ви повинні бути тут пів на п'яту... з „язиком”*. *Ясно? Ідіть* (Гр. Тютюнник). У наведених прикладах (1), (2) пасивна форма *наказано* репрезентує опосередковане волевиявлення, що надає висловленням додаткової категоричності.

Як в українській, так і в англійській мовах для вираження значеннєвих конотацій імператива вживаються форми умовного способу. Розглянемо приклади: (1) – *Іди до себе!* – *наказав ігумен, і візниця торкнув коней* (В. Шевчук); (2) – *Приліг би та задрімав трохи, – топилася вона серцем біля чоловіка* (Гр. Тютюнник) // (3) *Get*

that child to bed before I lose my temper! (A. Carter); (4) ...*And if I were you I'd get away like you told them you were going to* (I. Murdoch). Визначення іллокутивної функції кожного з наведених висловлень спирається на контекстуальне оточення. У прикладі (1) ігумен, роздратований розповіддю воротаря про нещодавній напад татар на село, наказує йому піти. У прикладі (3) роздратований чоловік приходить додому, дружина йому подає несмачну вечерю, що спричиняє ще більше погіршення настрою; тому, коли найменша дочка просить у нього дати їй гроші на квиток у цирк, він знервовано наказує дружині покласти дочку спати. Імперативні форми *Go* і *Get* у висловленнях (1) і (3) виконують іллокутивну функцію наказу. У прикладі (3) на імператив *Get* зі значенням наказу накладається значення застереження, що засвідчує друга частина висловлення *before I lose my temper*. Форми умовного способу *Priligi bi* і *If I were you I'd get away* у висловленнях (2) і (4) виконують іллокутивну функцію поради. У прикладі (2) на форму *Priligi bi* зі значенням поради накладається значення прохання, зумовлене турботою, про що свідчить контекст *топилася вона серцем біля чоловіка*.

В українській мові при певній інтонації імперативне значення може бути виражене за допомогою конструкції з дієсловом у формі минулого часу. В англійській мові такі конструкції відсутні. В обох мовах спостерігається подібність у вираженні імператива за допомогою бездієслівних конструкцій, ядром яких може бути іменник, прислівник, вигук і займенник. Особливістю англійської мови є наявність конструкцій з т. зв. фразовими дієсловами в імперативній формі та питальними розділовими кінцівками, які відсутні в українській мові.

У зіставлюваних мовах існує низка лексико-граматичних засобів, які не тільки забезпечують структурну достатність імператива, але й посилюють його стилістичну виразність, надають йому модально-експресивних конотацій, впливають на його волюнтативну семантику [Чабатенко 2002: 188; Бережан 1996: 119], тобто модифікують загальне категорійне значення імператива та забезпечують імперативну ситуацію.

Функцію модифікаторів значення імператива та інтенсифікаторів імперативної ситуації в українській мові можуть виконувати:

а) частки *ну, ану, і, та, -бо, -но, будь ласка, ж(же), вже(уже)*: – *Ну йди!* – *почув він панів голос* (В. Шевчук); – *Погрязли-бо суть у заблудах!* – *потрясав величезними кулаками перед маленьким сухим*

личком Бодо отець Северіан (П. Загребельний); – *А підійди-но ближче до мене, – просить тітка Юстина (Є. Гуцало); – Кириловичу, будь ласка, підкороти, я сходжу повечеряю, зранку не заряджався, клянусь...* (В. Дрозд); – *Йди вже, бабо, йди, – наказав суворо отаман, – бо ми люди урядові й не маємо часу на дурні розбалаки* (В. Шевчук); – *Маню, ану ступай додому! – чути від її двору, не голосно так, несердито* (Гр. Тютюнник); – *Товаришу Коляков, – востаннє вигукнув він, – та не можу ж я не поїхати в Каховку, зрозумійте ж!...* (П. Загребельний); – *Та стій же! Стій!* – перепинив його Богдан і, шарпнувши уперед, міцно вхопив гевала рукою за його снасті (О. Гончар); – *І не проси, чоловіче. Хіба вже не видно, що Данилка хтось отак виглядає з ночі, як я тебе колись виглядала* (М. Стельмах);

б) вставні компоненти на кшталт *чуєш, кажу*: – *Вставай, вставай, вставай, я тобі кажу!* Хіба не бачиш: це я – твій пан! *Вставай, вилупку!* (В. Шевчук); – *Повторюйте обидві за мною, чуєш...* (Р. Іваничук); – *А я тобі кажу давай, бо можуть таку пропозицію зробити, що з хати хлів зробиться* (Гр. Тютюнник); – *Віддай!* – закричав юний чарівник. – *Чуєш, віддай!* (В. Шевчук);

в) прислівники *негайно, зараз (же), хутчій, швидше, неодмінно, конче* та ін.: – *Зараз же мені лягай, – сердито наказала Варя, – а то завтра будемо шлюз проходити, а ти сонний...* (П. Загребельний); – *Негайно, зараз* запроторити в Дарданелльську фортецю Іслам-Гірея! – крикнув Ібрагім (Р. Іваничук); – *Я прийшов до тебе, як до приятеля, бо мені треба конче з тобою порадитися...* (В. Шевчук); – *Мати! Неси хутчій миску!* (Є. Гуцало); – *Рушай уже швидше, – кричить із гарби Охрім, до якого крізь натовп пробірається жінка з чотирма дітьми* (Гр. Тютюнник); “*Тут я не знайду подруги, – сумно подумав домовик. – А її мені треба знайти неодмінно!*” (В. Шевчук).

В англійській мові цю функцію виконують:

а) допоміжне дієслово *do*: *Do stop walking about the room, said Miranda* (I. Murdoch); *I'd better see what it's all about. Do go and have a nightcap. I won't be a moment* (J. Fowles); *Now do go. I keep asking you to go and you pay no attention. Those children will be back any moment* (I. Murdoch); *Oh, come in, Jalil, do come in. Ooooooh, what lovely flowers* (A. Burgess);

б) частки *just, please, only, really*: *Lily, just stand up for a moment, please* (I. Murdoch); *Only tell me the name of the father*

(A. Carter); **Please** come round this side and then I can get at those beautiful plates behind you (J. Fowles); Now, Penny, you **really** must be off! (I. Murdoch);

в) прислівники *simply, now: All you littluns, go to sleep. We've had a fight with the others. Now go to sleep* (W. Golding); **Now** you must **simply** give me some information (I. Murdoch);

г) займенник *you* перед дієсловом в імперативній формі: **You go to bed. I'll fix things. We must ring up the undertaker** (I. Murdoch); **You stop talking** like that! We got enough trouble, Ralph, an' I've had as much as I can stand (W. Golding); **You leave** Penny alone. And don't speak to me like that and don't look like that (I. Murdoch); **You two come** with me (W. Golding).

Як в українській, так і в англійській мовах частки і прислівники виконують функцію або модифікаторів значеннєвих конотацій імператива, або інтенсифікаторів імперативної ситуації. Розглянемо приклади: (1) – *Иди ж мені зараз же по портфель!* (М. Вінграновський); (2) – *Рушай уже швидше, – кричить із гарби Охрім, до якого крізь натовп пробирається жінка з чотирма дітьми* (Гр. Тютюнник) // (3) **Just get into the lorry and put the gear lever in neutral and release the hand-brake** (I. Murdoch); (4) *All you littluns, go to sleep. We've had a fight with the others. Now go to sleep* (W. Golding). У прикладі (1) мама роздратовано наказує синові негайно повернутися за портфелем, який той упустив у калюжу і не підняв. У прикладі (2) Охрім, побачивши, що до нього наближається жінка з чотирма дітьми, наказує підводам негайно рушати. Частки *ж, уже* у висловленнях (1), (2) виконують функцію виразника міри нетерпимості мовця, прислівники *зараз же, швидше* у висловленнях (1), (2) указують на спробу мовця добитися негайного виконання дії. У прикладі (3) Нік, побачивши, що Майкл напідпитку, говорить йому йти до машини. Частка *Just* на початку висловлення (3) пом'якшує наказ і перетворює його в напучування. У прикладі (4) Ральф наказує всім іти спати після великої бійки. Прислівник *Now*, а також повтор словосполучення *go to sleep* у висловленні (4) виконують функцію інтенсифікаторів ситуації наказу.

Відомо, що імперативні форми 2-ої особи вживаються в англійській мові без особового займенника *you*. Поява займенника можлива у разі його особливого виділення, щоб підкреслити бажаність або необхідність виконання дії конкретною особою. Приклад **You two. Get back** (W. Golding) демонструє, що мовець (Джек) ба-

жає, щоб конкретні особи (близнюки Ерік і Сем) виконали дію (повернулися до нього). Проте, якщо розмова відбувається між двома особами і при цьому мовець використовує пряме звернення до адресата, то можна говорити про посилення іллокуції наказу. Приклад *Anyway you try and find him, and take Penny with you* (I. Murdoch) демонструє, що мовець (Енн) категорично наказує адресатові (Міранді), щоб той виконав дію (знайшла Хетфілда, улюбленого ко-та Фанні, який втік після її смерті).

Допоміжне дієслово *do* в англійській мові може використовуватися для інтенсифікації імперативної ситуації. Порівняйте: (1) ***Stop making excuses*** (I. Murdoch); (2) ***Do stop walking about the room*** (I. Murdoch). Проаналізуємо контекстуальне оточення кожного з висловлень. У прикладі (1) Мілдред пропонує Феліксу не вигадувати виправдань, коли той говорить, що Міранда, як йому здається, його не кохає. У прикладі (2) Міранда говорить Енн перестати знервовано ходити туди-сюди по кімнаті, оскільки це її надміру дратує. Отож допоміжне дієслово *do* у висловленні (2) підкреслює необхідність виконання бажання мовця.

Імператив в українській і англійській мовах розглядається як функціонально-семантичне мікрополе модальності волевиявлення, репрезентоване різноманітними мовними засобами його вираження, призначених для спонукання до виконання головного завдання – здійснення дії. Таким чином, мовець каузує дію адресата мовлення, яка може бути зреалізована залежно від реакції адресата після моменту мовленнєвого волевиявлення. А це позначається на ситуації волевиявлення загалом (їй притаманна низка специфічних ознак: наявність адресанта та адресата мовлення, можливість мовця скористатися саме імперативними реченнями для залучення до дії співрозмовника тощо) та на семантико-граматичній характеристиці імператива зокрема.

1.4. ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІДПРИКМЕТНИКОВИХ ПРИСЛІВНИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ І АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Встановлення особливостей функціонування прислівників на *-o (-e) // -ly* в українських та англійських реченнях можливе на основі класифікації предикатів, адже “визначенню типового значення простого речення завжди передують процедури встановлення значення